

١٤١٤

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٤٢١٩٨

دانشگاه مازندران
دانشکده علوم انسانی

موضوع:

مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی

استاد راهنما:

آقای دکتر سید ابراهیم قدسی

استاد مشاور:

آقای دکتر علی اکبر ایزدی فر

نگارش:

سهراب صلاحی

۴۲۱۹۵

تیرماه ۱۳۸۰

چکیده

«مسئولیت کیفری» یک نهاد ضروری در هر نظام جزایی است. زیرا اعلام رفتارهای مجرمانه و تعیین مجازات آنها حداکثر به ضابطه‌مند شدن تعقیب کیفری و مجازات کمک می‌کند، اما تعقیب و تحمیل مجازات بر آحاد مجرمین جز در پرتو قابلیت «مواخذه» و وجود مسئولیت کیفری نزد هر یک از آنان امکان‌پذیر نیست.

«مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر» هنگامی متصور است که بتوان فردی را به جهت اعمال مجرمانه دیگری مجازات نمود، در صورتی که در پیدایش عمل مجرمانه نه مشارکتی داشته است و نه معاونتی و حتی ممکن است از وقوع چنین عملی نیز ناگاه باشد، فقط به جهت حالت یا وضعیت خاص خود مورد مجازات قرار می‌گیرد. اکثر مواردی که در متون و تحقیقات حقوقی ایران ذیل این عنوان مورد بحث قرار گرفته، بعلت وجود یک رابطه حقوقی ناشی از «تقصیر» و یا «اهمال» در انجام وظیفه و تحمیل مجازات نمی‌تواند شامل مصادیق این اصل باشد، البته این به معنای نفی این اصل در رویه قضایی ایران نیست. مثلاً اخلال تماشاگران یک تیم در یک مسابقه ورزشی فوتبال و محروم کردن آن تیم در یک یا چند مسابقه بعدی از حضور تماشاگران و یا پلمپ کردن مغازه و مجازات نمودن صاحب مغازه به خاطر گرانفروشی فروشنده، علی‌رغم رعایت همه مواد قانونی و اخلاقی در استخدام فروشندگان از مصادیق بارز مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر است.

با وجودی که نسبت به ماهیت دیه نظرات مختلفی ارائه شده اما چون دیه در قانون مجازات اسلامی بعنوان یک نوع مجازات مقرر شده است، بنابراین مسئولیت عاقله در پرداخت دیه از مصادیق بارز مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر در حقوق ایران بشمار می‌رود.

نظام کیفری ایران در تعریف و تعیین مصادیق این اصل ساکت است و لزوم انجام این مهم توصیه می‌گردد، توجیه پذیرش مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر مبانی خاص خود را می‌طلبد که در چارچوب نظریه‌های مرسوم نمی‌گنجد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
۱	مقدمه
۳	۱- بیان مسأله
۴	۲- سؤال‌های تحقیق
۵	۳- اهداف تحقیق
۶	۴- سابقه و ضرورت تحقیق
۷	۵- تنگناهای تحقیق
۸	۶- فرضیه‌های تحقیق

فصل اول: کلیات

مبحث اول

۱۱	۱- معنای لغوی و مفهوم اصطلاحی مسؤولیت کیفری
۱۲	۲- دکترین (مکاتب) و مسؤولیت کیفری
۱۴	۲-۱- مسؤولیت کیفری از منظر مکتب کلاسیک
۱۷	۲-۲- نقد دیدگاه مکتب کلاسیک
۱۸	۲-۳- مسؤولیت کیفری از منظر مکتب پوزیتویستی (تحقیقی)
۱۹	۲-۴- مشروعیت قانون از دیدگاه پوزیتویستها
۲۱	۲-۵- نقد مکتب پوزیتویستی
۲۴	۳- عناصر اساسی مسؤولیت کیفری در اسلام

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
۱-۳-۱- ادراک یا تمییز	۲۵
۲-۳- آزادی و اختیار	۲۶

مبحث دوم

۱- مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی	۳۰
۱-۱- تاریخچه شخصیت حقوقی	۳۰
۱-۲- مبانی مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی	۳۱
۱-۳- مسؤولیت کیفری اشخاص حقوق عمومی به مناسبت جرایم بین‌المللی	۳۴
۱-۴- مسؤولیت کیفری اشخاص حقوق عمومی به مناسبت جرایم داخلی	۳۵
۱-۵- مسؤولیت کیفری اشخاص حقوقی، حقوق خصوصی	۳۶
۲- پیشینه مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر	۳۹

فصل دوم: سازگاری یا ناسازگاری مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر و اصول حاکم بر حقوق کیفری

۱- اصل قانونی بودن جرایم و مجازاتها	۴۴
۲- اصل تناسب مجازاتها با جرایم	۴۷
۳- اصل تساوی در مجازاتها	۴۹
۴- اصل تفرید مجازاتها	۵۲
۵- اصل شخصی بودن مجازاتها	۵۵

فصل سوم: مبانی مسؤولیت حقوقی و کیفری ناشی از فعل غیر

۱- مبانی مسؤولیت حقوقی ناشی از فعل غیر	۶۰
--	----

فهرست مطالب

عنوان	ص _____ فحه
۲- مبانی مسؤولیت كیفری ناشی از فعل غیر	۶۳
۲-۱- نظریه تقصیر	۶۳
۲-۲- نظریه خطر	۶۵
۲-۳- نظریه فاعل معنوی	۶۶
۲-۴- نظریه سبب اقوی از مباشر	۶۷
۲-۵- ارزیابی نظریه‌ها	۶۹

فصل چهارم: مصادیق مسؤولیت كیفری ناشی از فعل غیر در حقوق ایران

مبحث اول

۱- مدیر مسؤول نشریه	۷۳
۱-۱- آزادی اندیشه و آزادی عقیده	۷۴
۱-۲- پیشینه قوانین مطبوعات در ایران	۷۵
۱-۳- مسؤولیت مدیر مسؤول نشریه	۷۷
۲- مسؤولیت دولت و مؤسسات دولتی در قبال اعمال افراد	۸۰
۳- مسؤولیت دولت و مؤسسات دولتی در قبال اعمال مأمورین دولتی	۸۲
۴- مسؤولیت کارفرما در قبال کارگران خود	۸۴
۵- مسؤولیت کارفرما در اداره کارگاه	۸۷
۶- مسؤولیت تضامنی كیفری	۹۰

مبحث دوم

۱- عاقله در قانون مجازات اسلامی	۹۵
---------------------------------	----

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۹۶	۲- موضوعیت عاقله .....
۹۸	۳- ماهیت عاقله .....
۹۹	۳-۱- نظریه اول: دیه ماهیتی کیفری دارد .....
۱۰۰	۳-۲- نظریه دوم: دیه ماهیتی مدنی دارد .....
۱۰۲	۳-۳- نظریه سوم: دیه ماهیتی کیفری و مدنی دارد .....
۱۰۳	۴- نتیجه .....

فصل پنجم

۱۰۷	تطبیقی: مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر در حقوق کشورهای فرانسه و انگلیس و آمریکا .....
۱۱۲	نتایج .....
۱۱۷	فهرست منابع .....

مقدمه

جرم از دیرباز، به مثابه رفتاری معارض با هنجارهای پذیرفته شده اجتماعی، پیوسته با مجازات، در اشکال آن همراه و همدوش بوده است. مسؤلیت کیفری نیز به معنای تحمل مجازات نیز قدمتی به درازی جرم و مجازات در جوامع بشری برخوردار بوده است، هر چند نحوه واکنش در مقابل این پدیده تاریخی، در طول تاریخ دچار تغییر و تحول بوده است.

در مراحل نخستین زندگی اجتماعی، مجازات صرفاً واکنشی برای «رفع الم» و ناراحتی ناشی از رفتاری خاص ابراز می‌شد و لاجرم تمایزی بین منشأ ایجاد درد و الم بچشم نمی‌خورد، این منشأ در هر حال موضوع مجازات قرار می‌گرفت و در برابر رفتاری که به نحوی در ایجاد درد و الم مؤثر بود مسؤلیت کیفری داشت، فارغ از اینکه انسان باشد یا حیوان یا جماد.

در مراحل پیشرفته‌تر، همراه با پیشرفت فکری و ذهنی انسان، مجازات به عکس‌العملی در برابر زیان ناشی از یک رفتار معین تبدیل شد، پیشرفتی که در این مرحله حاصل شده بود این بود که مسؤلیت کیفری یک موجود بر مبنای نوع و میزان خسارت مالی یا جانی که از ناحیه او به هم می‌رسید، معین می‌ساخت. در این مرحله مسؤلیت کیفری صرفاً ماهیتی مادی و عینی داشت یعنی یک موجود تنها به این سبب که منشأ الم یا زیان و خسارت بوده، مجبور به تحمل مجازات می‌گردید.

با گسترش تعالیم الهی و روشنگریهای پیامبران و مصلحان جوامع، بشر به مرحله‌ای از رشد فکری و عقلی دست یافت که توانست «مسؤلیت کیفری» را از ماهیت مادی و عینی محض خود جدا کرده و آنرا بر بنیاد عدالت و اصول اخلاقی استوار سازد.

مسؤلیت کیفری به عنوان حلقه واسط دو نهاد مهم حقوق جزا، یعنی جرم و مجازات، در حقیقت باعث ورود این دو نهاد به عرصه عینی می‌شود و از اینرو موضوع مسؤلیت کیفری به مهمترین بحث حقوق جزا تبدیل شده است. در این رساله سعی شده است در میان مباحث مختلف مسؤلیت کیفری، مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر مورد بحث قرار گیرد.

با پیدایش تمدن جدید و پیشرفت صنعت و رشد سریع تکنولوژی و تأثیر شگرف آن در همه مراحل اجتماع، طبعاً حقوق و از جمله حقوق جزا در صدد ایجاد قواعد و قوانین لازم و هماهنگ با ساخت اجتماعی جدید برآمد، با وجودی که برخی از نظامهای کیفری در ابتدا از پذیرش مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر امتناع می‌کردند. اما اکنون این نظامها تمایل زیادی به شناسایی این مسؤلیت نشان داده‌اند و آنرا پذیرفته‌اند.

تاریخ مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر به دو دوره تقسیم می‌شود، دوره قبل از مدرنیته و دوره پس از آن. در دوره دوم و با پیدایش تکنولوژی، از یک سو به نیروی کار و کارگر به جهت تولید و سود بیشتر نیاز افزونتری پیدا شد و از سوی دیگر خطراتی که بدنبال ماشینی شدن وسائل تولید جان کارگران را تهدید می‌کرد ایجاب کرد که حقوق کیفری با تکیه بر عدالت بدنبال جوابگویی روابط جدید اجتماعی و اقتصادی باشد و در موارد خاصی به جهت تخلفاتی که دیگران انجام داده‌اند برای کسان دیگری مجازات پیش بینی نماید.

این ضرورت اجتناب‌ناپذیر محققان و حقوقدانان را به دادن پاسخ به این پرسش کشاند که تضاد و تنافی پذیرش اصل مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر را با دو اصل مهم حقوق جزا یعنی اصل شخصی بودن مسؤلیت کیفری و اصل شخصی بودن مجازات را چگونه باید حل، توجیه و تبیین کرد.

رساله حاضر در تعقیب هدف بالا به تحقق پیرامون سؤالات یاد شده پرداخته و با مطرح کردن برخی مصادیق مطرح شده ذیل عنوان مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر در تحقیقات حقوقی به بررسی و نقد آن پرداخته و نشان داده شده است که بسیاری از اینها را نمی‌توان بعنوان مصادیق این اصل پذیرفت اما از سوی دیگر می‌توان مصادیق نادری را مشخص کرد که نشان بر پذیرش این اصل در حقوق ایران دارد. پیش از ورود به موضوع اصلی رساله، لازم است ابتدا به سؤالات، اهداف، ضرورت، تنگناها و فرضیات تحقیق آشنایی حاصل گردد تا از این رهگذر بتوان به شناختی اجمالی از موضوع تحقیق دست یافت.

۱- بیان مسأله

این اصل که «هیچکس را نمی‌توان جز به خاطر عملی که شخصاً انجام داده است مجازات کرد» مورد قبول همه نظام‌های کیفری است. چهارده قرن قبل نیز اسلام در قواعد مختلفی بر آن تأکید کرده است «ولاترروازرة و زراخری». با این وصف آیا می‌توان شخصی را که نه مرتکب عمل مجرمانه شده است و نه با انجام یکی از مصادیق معاونت، مسؤولیت جزایی پیدا کرده است را به خاطر عمل مجرمانه دیگری مجازات کرد.

این مسئله چه پیشینه تاریخی داشته است، مطرح شدن دوباره این بحث در قرون جدید بر چه استدلالهایی استوار است و چه تفاوت‌های مبنایی نسبت به اعمال مجازات بخاطر عمل دیگری در این دو دوره تاریخی وجود داشته است. پیشرفت و دگرگونی حاصله در وسائل تولید و صنعت و تأثیرات عظیم و ژرفی که بر کلیه روابط فردی و اجتماعی گذارده است و نقشی که حقوق به ویژه حقوق جزا در حفظ نظم عمومی و رعایت مصالح اجتماعی و استقرار عدالت دارد، ایجاب می‌نماید که در موارد خاصی افرادی را به جهت ارتکاب عمل مجرمانه از سوی دیگران، مجازات شوند. آیا می‌توان در حقوق کیفری ایران مصادیقی مشخص کرد، مصادیقی که در تحقیقات حقوقی ذیل عنوان مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر مورد بررسی و پذیرش قرار گرفته تا چه اندازه قابل نقد است و اساساً مجازات کسانی که در عملیات مادی عمل مجرمانه دخالتی نداشته‌اند بر چه مبنای حقوقی استوار است.

۲- سؤال‌های تحقیق

مطالب این رساله پاسخ تحقیقی است به این سؤال که اساساً آیا مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر در حقوق ایران پذیرفته شده است، سؤال اصلی به نوبه خود به سؤالات فرعی تجزیه می‌شود که تنها از رهگذر پاسخ به این سؤالات است که می‌توانیم به پاسخ صحیح سؤال‌های اصلی دست پیدا کنیم، بنابراین سؤال‌های فرعی به شرح ذیل است.

الف: اصل شخصی بودن مسؤولیت کیفری اصلی استثناء ناپذیر است که هم حقوق اسلامی و هم حقوق عرفی بر آن تاکید و پافشاری دارند، در صورت پذیرش اصل مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر، تعارض آن با اصل مذکور چگونه توجیه می‌شود.

ب: در صورت پذیرش اصل مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر، مبنا یا مبنایی حقوقی آن چیست.

پ: با عنایت به پذیرش نهاد عاقله در حقوق اسلامی و تصریح آن در قانون مجازات اسلامی، آیا می‌توان پذیرفت که اساساً اسلام در ۱۴ قرن قبل این اصل مهمی که امروزه در پی تحولات جدید جوامع، پذیرش آن ضرورت می‌نماید، در قالب نهاد عاقله پذیرفته است.

ج: مصادیقی که در تحقیقات حقوقی ذیل عنوان مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر مورد بحث قرار گرفته است تا چه اندازه قابل پذیرش و تا چه اندازه قابل نقد است.

د: آیا می‌توان مجازات کسانیکه در عملیات مادی یک عمل مجرمانه دخالت نداشته و سوءنیتی نیز احراز نگردیده است را بر یک مبنای حقوقی استوار کرد.

۳- اهداف تحقیق

منظور از اهداف تحقیق، نتایج و فوایدی است که تأمین یا حصول آنها از مجموع مباحث این رساله مورد انتظار است. این فواید می‌تواند چنین باشد.

۱- آیا اساساً می‌توان در حقوق جزا با توجه به نهادهای حاکم بر آن به وجود اصلی بعنوان مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر قائل بود، در این صورت تعارض آن با اصول حاکم بر حقوق جزا چگونه قابل توجیه است.

۲- ضرورت پذیرش اصلی خارج از اصول و قواعد پذیرفته شده حقوق جزا چیست.

۳- موضع حقوق ایران در این رابطه چگونه است، در صورت مثبت بودن، مصادیق مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر در حقوق ایران کدامند.

۴- بر مصادیقی که در تحقیقات حقوقی ذیل عنوان مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر آمده است چه نقدی وارد است.

۵- بر فرض اینکه مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر مورد پذیرش قرار گرفت، آیا فقط متوجه اشخاص حقیقی است و یا اینکه متوجه اشخاص حقوقی از جمله دولتها نیز می‌گردد.

۶- شخصی که در عملیات مادی عمل مجرمانه هیچگونه دخالتی نداشته، در صورت عدم احراز عنصر معنوی، مجازات وی چه توجیه حقوقی خواهد داشت و آیا اساساً توجیه پذیر است.

۷- آیا اصل مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر در چارچوب اصل مسؤلیت شخصی قرار می‌گیرد یا در مرحله مجازات قابل پیش‌بینی است.

۸- نسبت نظام عاقله در حقوق اسلامی و اصل مسؤلیت کیفری ناشی از فعل غیر چگونه است.

۴- سابقه و ضرورت تحقیق

سابقه تحقیق

مسئولیت کیفری در واقع پلی است میان رکن مادی و شرکت متهم در عملیات مجرمانه از یک سوی و تحمیل مجازات از سوی دیگر و یکی از مباحث مهم حقوق جزای عمومی است که برغم اهمیت فراوان آن هنوز زوایای آن خصوصاً مبانی حقوقی آن و بویژه از زاویه و تطابق آن با حقوق اسلام، کمتر مورد تحقیق قرار گرفته است. مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر از غامض‌ترین مباحث مسئولیت کیفری است و اساساً اینکه آیا این اصل مهم که امروزه، ضرورت‌های ناشی از زندگی اجتماعی، پذیرش آن را در برخی موارد اجتناب‌ناپذیر کرده است، در حقوق ایران مورد پذیرش واقع شده است یا نه، بعلت فقدان تحقیقات جامع، هنوز مورد تردید است.

ضرورت تحقیق

تحقیق در شرایط، مصادیق و مبانی مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر و ترسیم و تعیین حدود و قلمرو آن، پیش از هر چیز، راه را برای ارائه یک نظریه منسجم درباره مسئولیت کیفری ناشی از فعل غیر هموار می‌کند، بعلاوه آشنایی عمیق با شرایط جدید که در پی تحولات شگرف در عرصه علم و تکنولوژی بر جوامع فعلی متولی گشته و اطلاع کافی از چارچوب‌های حقوقی اسلام که ضمن پذیرش اصول ثابت، از طریق اجتهاد و با تکیه بر حفظ مصلحت اجتماع راه برای پذیرش ضرورت‌های ناشی از زندگی عصری را در هر شرایطی هموار کرده است، موجب خواهد شد که حد و مرزی از شرایط و مصادیق و مبانی این نهاد مهم جزایی در اذهان ترسیم گردد و دست آخر اینکه با ترسیم دقیق مبانی این نظریه، زمینه برای پذیرش این نهاد جزایی در بین حقوقدانان و به تبع آن در افکار عمومی حاصل خواهد گشت.

۵- تنگناهای تحقیق

حقوقدانان تصریح کرده‌اند که مسؤولیت کیفری از مباحث دشوار و پیچیده حقوق جزای عمومی است، باید پذیرفت که تعریف و تبیین شرایط، مبانی، مصادیق و توجیه ضرورت‌های اجتماعی پذیرش این نهاد جدید (مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر) در میان مباحث مسؤولیت کیفری از پیچیدگی خاصی برخوردار است.

از سویی پذیرش ارکان و عناصر اساسی حاکم بر حقوق جزا همچون اصل «شخصی بودن مسؤولیت» و اینکه هر انسانی باید شخصاً پاسخگوی پیامدهای ناگوار اعمالی که از او صادر شده است، باشد مورد اتفاق همه نظام‌های کیفری است و از سوی دیگر اصل «شخصی بودن مجازاتها» که بر اساس آن هیچکس را نمی‌توان جز به دلیل فعل مجرمانه‌ایکه شخصاً مرتکب شده است به مجازات رساند مورد تأکید و اصرار علمای حقوق است، فلذا تبیین و توجیه مجازات شخصی که عملاً در رکن مادی جرمی دخالت نداشته و از نظر روانی نیز فاقد سوء نیت بوده بلکه من غیر مستقیم نیز بروز چنین رفتاری را موجب نشده است، امری دشوار است.

فقدان تحقیقات کافی و خصوصاً منابع، صعوبت تحقیق را دو چندان کرده است.

۶- فرضیه‌های تحقیق

پاسخ‌های احتمالی به سؤال‌های تحقیق، فرضیه‌های تحقیق را تشکیل می‌دهند، فلذا فرضیه‌های این تحقیق عبارتند از:

۱- اصل شخصی بودن مسؤولیت کیفری اصلی استثناً ناپذیر است و اساساً نمی‌توان آن را مورد خدشه قرار داد، آنچه پیرامون مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر مطرح است، غالباً مجازات ناشی از فعل غیر است بنابراین فرض مسؤولیت کیفری بدون دخالت در عنصر مادی و احراز سؤنیت مجرمانه عملاً منتفی است.

۲- مبانی حقوقی اصل مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر را نمی‌توان در چارچوب نظریه‌های چون «خطر»، «تقصیر»، «فاعل معنوی» و یا «سبب اقوی از مباشر» در حقوق اسلامی مورد توجیه و تبیین قرار داد، در صورت پذیرش هر یک از این نظریه‌ها، عملاً بحث مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر منتفی است، زیرا همچنانکه از عنوان این اصل فهمیده می‌شود. بدوش کشیدن مجازات ناشی از فعل دیگری زمانی متصور است که مجازات شونده هیچگونه دخالت یا اهمالی در پیدایش یک پدیده مجرمانه نداشته باشد.

۳- گرچه نسبت به ماهیت مدنی یا کیفری داشتن عاقله مباحث و استدلالات مهمی ارائه شده است اما چون در قانون مجازات اسلامی بر مجازات بودن دیه تصریح شده است بنابراین مسؤولیت عاقله در پرداخت دیه بعنوان مصداق بارز مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر در حقوق ایران محسوب می‌شود.

۴- غالب مصادیقی که در تحقیقات حقوقی ایران تحت عنوان مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر مورد بحث قرار گرفته به دلیل اهمال یا تقصیر مدیر مؤسسه یا کارفرما در ایفاء مسؤولیت، مسؤولیت کیفری را باید در تخطی این اشخاص از وظایف مقرره جستجو کرد و فرض مسؤولیت کیفری ناشی از فعل غیر در این موارد منتفی است، البته این نظر به معنای نفی پذیرش مصادیقی از این اصل در حقوق ایران نیست.